

הרב יוסף שליט

מקומות קבועים? - תפיסת מקום באוטובוס ובאולם

ראשי הפרקים

- א. איך תופסים מקום
- ב. חזקה במקום ישיבה
- ג. שכירות קרקע בתשמיש
- ד. שיטת שער משפט
- ה. שכירות או זכות נסיעה
- ו. שכירות טלטלים בכסף
- ז. שכירות מקום הנסיעה באוטובוס
- ח. תפיסת מקום ע"י אחר
- ט. צורת קניו ע"י שליח
- י. סיכום

מעשים בכל יום שאדם עולה לאוטובוס או נכנס לארוע באולם ומחפש מקום ישיבה. לא פעם כשרוצה האדם לשבת נאמר לו שהמקום כבר תפוס לאדם אחר כאשר מונח עליו חפץ וכדו'.

ומדין "צדק צדק תרדוף"¹ נראה פשוט שיש לאדם לנהוג כמנהג העולם שהראשון שעולה לאוטובוס או נכנס לאולם הוא ראשון לזכות במקום ישיבה על פני מי שעלה אחריו. אך יש לדון במקרה בו אדם בחר מקום בכך שהניח חפץ(תיק ספר וכדו') באחד המושבים במטרה לשבת שם ואדם אחר הורידם משם ו"תפס" את המקום האם חשוב שגזל את מקומו וצריך לפצות אותו או שמעיקר הדין אין עליו תביעה ולא זכה הראשון במקום הנ"ל.

¹ ועיין בדברי המאירי סנהדרין לב: "ויש דברים שאין מידת הדין שולט בהן ואתה צריך לחזור בהן אחר מה שראוי יותר להכריע..." ובהמשך דבריו שם.

במאמר זה אי"ה נעמוד על האפשרות הקניינית של "תפיסת מקום", מהו מעשה הקנין המועיל לכך והאם ישנה אפשרות לעשות זאת ע"י אדם שתופס מקום לאחר?

א. איך תופסים מקום?

כשבאים לדון בצורת הקנין של שכירות המקום יש לדון אם יש שינוי בדין בין קרקעות למטלטלים. וע"כ אם נדון אוטובוס כמטלטלים יתכן וצורת התפיסה של המקום תהיה שונה מזו שבאולם (בציור בו הכיסאות מחוברים לקרקע) או להבדיל בבית מדרש.

במציאות שהאדם הנכנס לאולם משלם כסף עבור כך יש לטעון שבעצם התשלום כבר נקנה לו מקום. שכן מבואר בגמ' בב"ק עט וכך נפסק בשו"ע חו"מ קצה, ט: "בדרכים שהקרקע נקנה בהם, שכירות ושאלת קרקע נקנין". ומוסיף הרמ"א "הגה: ואפילו במקום שכסף אינו קונה בלא שטר וכו' מ"מ שכירות סגי לה בכסף לחוד".

ולפי זה כל הקודם לשלם כבר שכר את המקום ולא שייך לתפוס מקום עבור אחר שכן שכירות המקום נקנית בכסף.

אך למעשה במקום שבו בזמן התשלום לא מתקבל מספר המקום בו האדם זכאי לשבת (ולא כמציאות במטוסים וכדו') נראה שאין בתשלום קנין גמור לגבי שכירות המקום.

וראיה לדין זה יש להביא מדברי הגמ' במנחות קח, ב " בית בביתי אני מוכר לך ונפל - מראהו נפול, עבד בעבדיי אני מוכר לך ומת - מראהו מת". ומבואר שם בגמ' בטעם הדין מפני שידו של בעל השטר על התחתונה. ומבאר רש"י ד"ה "בעל השטר" וז"ל "כגון האי לוקח שבא בשטר מכירה ידו על התחתונה דהוי מוציא מחבירו עליו הראיה שהמוכר מוחזק בבתים הלכך ראה על הלוקח". ומבואר מדבריו שאף שנענשה כבר קנין בבית ע"י שטר מכירה לא נגמר המקח עד שמחזיק הלוקח בבית מסוים או בעבד מסויים.² דין זה נפסק ברמב"ם מכירה יט כא ובשו"ע חו"מ ריד, יב.

² ברא"ש גיטין פ"ז ס' טז הביא בשם הריצב"א שפסק שבכל מקום שמקנה לחברו בדבר שלא מבורר יכול המוכר לתת לו הפחות וכמו הדין שם במוכר יין והחמיץ חלק מהיין שיכול לומר המוכר ללוקח שלך החמיץ. והרא"ש שם דוחה שרק במקום שהיה ללוקח או המפקיד חפץ מסוים ואחר כך נתערב אז יד המוכר על העליונה והלוקח מפסיד הכל. אך במקום שהקנה לו רק חלק בסתם ולא ביררו נעשה הלוקח שותף עם המוכר והאחריות תחלק בין המוכר והלוקח. וא"כ אפשר לטעון שבדיננו נחלקו הראשונים שלדעת הריצב"א לא נגמר

וא"כ נראה שכך גם הדין בשכירות מקומות שהמשלם בכניסתו לאולם זוכה בזכות לבחור מושב מהמושבים שבאולם אך עד שלא יחזיק במושב מסוים לא זכה בשכירות המושב. ולכך במצב בו כבר אין מקומות ישיבה לא יוכל להקים אדם שכבר התיישב שכן "ידו על התחתונה"³.

ב. חזקה במקום ישיבה

ולהאמור יש לעיין מהו מעשה הקנין שיש לעשות במקום ישיבה ע"מ לזכות בו. ובב"ק עט (הובא לעיל) מבואר שכמו שקרקע נקנית בכסף שטר וחזקה כך שכירות קרקע נקנית בכסף שטר וחזקה. וצריך לבאר איזה מעשה חזקה מועיל לשכירות מקום ישיבה שכן במציאות לא שייך מעשה חזקה של נעל גדר או פרץ.

בב"ב נג, מבואר⁴ שאדם שהציע מצעות בנכסי הגר קנה ומבארת הגמ' שכמו שמבואר במשנה בדין קנין עבד כנעני שקונה אותו האדון ע"י שמשעתבד בו להנאתו כך גם בקנין קרקע. ולשיטת הרשב"ם נראה שגם אם לא הציע מצעות בקרקע אלא רק נהנה מגוף הקרקע קונה אותה בחזקה ומבאר שם הרשב"ם

הקנין ועד שלא יחזיק האדם במקומו יכול אחר להקדימו. אך לדעת הרא"ש משעת התשלום נעשה האדם שותף גמור בכל המושבים ולכן יהיה קודם למי שישלם אחריו. אך רע"א בחידושים על מנחות שם תמה על שיטת הרא"ש מהגמ' הנ"ל במנחות שבבית בבתיי יכול לתת לו גם זה שנפל ואין האחריות מתחלקת וא"כ מבואר שעד שלא החזיק לא הופך לשותף ואין ללוקח בעלות בבתיים ונשאר שם בצע"ג.

³ ונסתפקתי אם במקרה כנ"ל שמקנה או משכיר לו בית בבתיי יוכל הקונה להחזיק בבית מסוים ע"מ לקנות הבית שיבחר בסוף ואז תהיה ידו על העליונה לבחור המקום. לפי המבואר בקידושין שהמוכר לחברו עשר שדות בעשר מדינות כיון שהחזיק באחת מהן זכה שכן "סדנא דארעא חד הוא" ונפסק בשו"ע קצב, יב (וא"כ בניד"ד יכול האדם להתישב במקום הראשון שימצא ע"מ להחזיק במקום שיבחר לבסוף).

אך בקצוה"ח קצה, ח הוכיח שקנין סודר מועיל בשכירות מדברי הגמ' בב"מ קג, א שמקנה לחברו רשות לחפור בור מים בארצו שחופר והולך עד שימצא מים אך בלבד שיעשו קנין. ומבאר הקצות שמדובר בקנין סודר שכן לא יועיל מעשה חזקה בשביל הזכות לחפור משום "דמה מועיל חזקה בקרקע זו לחפור בקרקעות אחרות כיון שאין לו כלום בקרקע שהחזיק". ומבואר מדבריו שאין מעשה חזקה מועיל לזכות אם לא זוכה באותו מקום שמחזיק והועיל ואם יחפור ולא ימצא מים אז אין לו שום זכות בקרקע לא תועיל החזקה לקנות זכות החפירה במקום אחר. וא"כ גם במוכר בית בבתיי לא יועיל ללוקח להחזיק באחד הבתים לזכות בבית אחר שכן לא זכה במקום שהחזיק וד"ל (אך במילואי חושן העיר מדברי הריטב"א שם שמבאר שמועיל חזקה בחפירת בור אחד לזכות בזכות החפירה בכל הקרקעות וצ"ע).

⁴ וז"ל הגמ' "אמר רב עמרם: האי מילתא אמר לן רב ששת, ואנהרינהו עינין ממתניתא: המציע מצעות בנכסי הגר - קנה. ואנהרינהו עינין ממתניתא, מאי היא? דתניא: כיצד בחזקה? נעל לו מנעלו, או התיר לו מנעלו, או שהולך כליו אחריו לבית המרחץ, והפשיטו, והרחיצו, סכו, גרדו, והלבישו, והנעילו, והגביהו - קנאו.

שהמקור לקנין חזקה הוא בפסוק "ושבו בעריכם אשר תפסתם" ומכאן שכל מה שנהנה גופו מהקרקע דומה לשבו בעריכם. אך תוס' ד"ה "המציע" כתבו שדוקא מציע מצעות הוא מעשה קנין אך אם מצא מצעות ורק שכב עליהם לא קונה הבית.

וברמב"ם בפ"א ממכירה פסק שלוקח שדה שאכל פירות השדה קנאה בחזקה וכתב שם בהלכה טו "היתה הקרקע צחיח סלע שאין בה לא גדר ולא פרצה, ואינה בת זריעה, הרי החזקה שקונה אותה שטיחת פירות או העמדת בהמה שם וכיוצא בזה משאר התשמיש". הראב"ד שם משיג על הרמב"ם שאין שימוש בקרקע מועיל לענין מעשה קנין של חזקה וכתב "א"א הא מילתא לא מיחזורא דהא חזקה אכילת פירות היא, ואכילת פירות לא מהני אלא כנגד טענה אבל למיקנא בה ארעא לא קני אלא מידי דמהניא לארעא כעין נעל וגדר".

אך בהלכות זכיה ומתנה ב,ד פסק הרמב"ם את דברי הגמ' ב"ב הני"ל שהמציע מצעות בנכסי הגר קנה. והראב"ד לא חולק שם ומכך נראה שמציע מצעות הוא קנין יותר טוב מאכילת פירות ויועיל גם לשיטת הראב"ד.

ובסי' קצב, ט פוסק השו"ע שמציע מצעות בבית ושדה ושכב עליהם קנה הבית בחזקה. ואפשר להבין בדבריו שהקנין הוא השימוש בשדה. אך בסי' ערה בדיני הזוכה בנכסי הגר כתב השו"ע סעיף טו "המציע מצעות בנכסי הגר, כיון שייפה הקרקע בהצעתו, קנה". ומבואר שלא הצריך שישכב עליהם וא"כ אין הקנין בהנאת גופו ובשימוש בשדה אלא בהצעת המצעות עצמם וכך מבואר בגר"א קצב, יב.⁵ וא"כ מי ששוכב בקרקע בלי להציע מצעות לא זוכה בקרקע שכן מעשה הקנין הוא בהצעת המצעות.

אך בנוסף לקנין הקרקע בהצעת מצעות מבאר השו"ע "ולא עוד אלא אפילו נתן כליו לתוכו או צבר פירות קנה". ומבואר שלשיטתו גם בהנחת חפץ בקרקע חשוב מעשה חזקה. וא"כ צ"ע למה צריך כלל הצעת מצעות כשרוצה לקנות בשכיבה בקרקע ומה גרע השוכב בגופו שלא קונה מאדם המניח חפץ שקונה? מבאר הנהגות ביאורים א בשם המשאת בנימין שאין דרך לשכב ללא מצעות⁶

⁵ וכן ראיתי בנתה"מ בחידושים אות יא שמבאר בדעת השו"ע שצריך גם הצעת מצעות וגם שכיבה וכדעת התוס' בב"ב.

⁶ ועפ"י ביאורו בחידושים שהמחבר פוסק כדעת התוס' שבמצא מצעות ושכב עליהם לא קנה. צריך לבאר כוונתו שאין דרך לשכב על מצעות של אחרים וצ"ע.

ולכן זה לא תשמיש חשוב. אך כל תשמיש שהוא כדרך תשמישו הרגילה קונה בהשתמשות כקנין חזקה לדעת השו"ע. ומבאר כך את דברי הט"ז קצב, שפסק לענין קניית מקום בבית הכנסת הואיל ותשמישו הוא לישיבה עליו ודרך תשמישו בלי להציע מצעות חשובה הישיבה כמעשה חזקה לקנות המקום.

ולכך נראה בדעת השו"ע שאם אדם משתמש במקום בין ע"י ישיבה בו או שמניח שם תיקו או כובעו חשוב כמעשה חזקה במקום.

לעומת פסק השו"ע, הרמ"א (קצב, יא) הביא דעת הראב"ד והראשונים שאכילת פירות אינה מעשה חזקה ולא קונה בקרקע. ובסיי ערה חולק על השו"ע וכתב "ויש אומרים דוקא ששכב על המצעות, דהואיל ונהנה מן גוף הקרקע וגם הציע אותו, קנה (טור)". ומבואר שלשיטתו הקנין הוא בהנאת הגוף מהקרקע ולא חשוב הנאה חשובה אם לא שיציע מצעות.

הסמ"ע קצב אות יז מבאר במה עדיף השוכב בקרקע מסתם מניח חפץ בקרקע ומסיק שהקנין הוא בכך שנהנה גופו מהקרקע (וכשיטת הרשב"ם). וא"כ ע"פ סברתו היה נראה שגם אם לא הציע מצעות קנה בחזקה כל זמן שגופו נהנה מהקרקע. אך בשו"ע מבואר שצריך שיציע מצעות וגם ישכב עליהם והרמ"א לא חולק? ולפי דברי הנתיבות בשם המשאת בנימין יש לומר שהואיל ואין דרך לשכב בלא מצעות אז זה לא מעשה חשוב לקנות ולכן צריך שישכב על מצעות דוקא וכמבואר לעיל אך לעולם הקנין הוא בהנאת הגוף. וא"כ יוצא בדעת הרמ"א שאין הנחת חפצים בקרקע חשובה מעשה חזקה לקנין.⁷

א"כ לעניננו נראה בדעת הרמ"א שאדם שיושב במקומו באולם מאחר שנהנה גופו ממקום הישיבה זכה בקנין חזקה בשכירות המקום. אך במקרה בו יניח חפץ על כסא כדי "לתפוס" המקום לא יועיל הדבר כמעשה חזקה שכן לא נהנה גופו מהמושב.⁸

⁷ ונתה"מ ביאורים אות ה הביא שיטת המחנה אפרים שהכנסת חפצים בשכירות היא מעשה קנין שכן כל מה שזוכה השוכר היא רק בזכות להנחת חפציו ודומה הדבר לדין צחיה סלע שפוסק השו"ע שנקנה בנחת פירות שם. אך הנתיבות שם חולק שלדעת הראב"ד והרמ"א לא מועיל הכנסת חפצים אף בשכירות שכן הם חולקים על הדין של צחיה סלע עיי"ש.

⁸ וא"כ (אם נשווה דין אוטובוס לדין אולם) בדין חיוב בדיקת חמץ כמבואר לקמן יצטרך האדם לבדוק רק את מקום ישיבתו אך לא את תא המטען של האוטובוס. אך לדעת השו"ע אם מניח מטען באוטובוס יצטרך לבדוק גם את תא המטען (אם לא נפטור מבדיקת חמץ מטעמים אחרים דהוי שכירות לשתתיים לפני זמן האיסור וכדו').

העולה מהני"ל במקרה שנותן לאחר את תיקו וכדו' כדי להניח לו על מושב בכדי "לתפוס" אותו נראה שלדעת השו"ע זהו מעשה חזקה וקנה את המקום בהנחת התיק ע"י חברו. אך לדעת הרמ"א אין זה מעשה חזקה והקודם לשבת במקום זכה בו.

ג. שכירות קרקע בתשמיש

כל הנידון האמור הוא בחזקה שהיא מעשה קנין בקרקע ויש לעיין אם בשכירות יש דין שונה. המהרי"ט (ח"א סי' סה) נשאל האם בשימוש השוכר בקרקע חשוב מעשה חזקה לקנות. ומבאר שם שגם לשכירות צריך חזקה גמורה כמו בקנין. ורוצה להוכיח זאת מהגמ' בגיטין עז שהרוצה לזכות גט לאישתו צריך להשאיל לה המקום של הגט ומבאר הגמ' שהיא צריכה לעשות קנין של נעילה ופתיחה של הדלת כדי לזכות בבית. קצוה"ח בסי' קפט מקשה על המהרי"ט הרי שם לא עשתה שימוש במקום ולכן לא קנתה אך במקום שהשוכר משתמש בהנחת כליו זוכה בחצר וכך רוצה לפסוק.

נתה"מ (קצב ביאורים ו) מבאר שהוכחת המהרי"ט היתה מכך שאמרה הגמ' דוקא שהאשה תנעול ותפתח ולא אמרו שיכולה להניח שם כליה ומכאן מוכח שאין שימוש בקרקע חשוב כחזקה לקנות אף לשכירות. ומבאר שם שלענין להשתמש בקרקע וודאי שמועיל מעשה של הכנסת כלים לזכות בזכות השימוש בקרקע. וכמו שמצינו לענין חזקת תשמישים שאדם זוכה בשימוש בקרקע ע"י תשמיש גם ללא מעשה חזקה. אך לענין לקנות קרקע שתחשב כשלו ותקנה לו חפץ שנכנס לשם צריך מעשה חזקה גמור. וא"כ מבואר שגם לדעתו לענין תשמיש מועיל מעשה של הכנסת כלים גם לשיטת הרמ"א.⁹ וא"כ ע"י הנחת תיק וכדו' אדם יכול לזכות בתשמיש הזה וממילא קודם לאדם אחר.

אך יש לחלק ולומר שבמקומות ישיבה אין המקום מושכר לצורך הנחת תיקים כלל אלא רק לישיבת אנשים. ואין בעלי האולם משכיר לאדם להניח התיק על המושב בזמן שאנשים אחרים עומדים. וא"כ אפשר שלשאלתנו אם לא חשוב השימוש במקום כחזקה גמורה אין הנחת התיק תועיל לקנין תשמישים שכן לתשמיש זה לא הושכר המקום ועדיין צ"ע.

⁹ ועיין שיעורי הגר"ש ב"ב סי' לט שהקשה על דברי נתה"מ איך מהני לקנות השתמשות במקום שמתכוון להקנות לו הגוף. אך בנידו"ד שבאמת זוכה רק בהשתמשות נראה שוודאי יועיל שימוש כמעשה קנין.

ד. שיטת השער משפט

בנוסף לאמור לעיל יש להביא מה שחידש השער משפט (שם הביאו בפת"ש ה) ופסק שבמקום שאדם שילם כסף עבור הקרקע והמנהג הוא שגם כותבים שטר אם במקום לכתוב שטר יעשה חזקה של אכילת פירות הקרקע נגמר בזה הקנין גם ללא השטר. ומבאר שאכילת הפירות מגלה שגמר בדעתו לקנות ע"י הכסף. ומביא סמך לחידוש זה מדברי הגמ' בקידושין כז שאדם ששילם כסף תועיל חזקתו בשדה אחת לזכות בשדות נוספות משום "דבנתן דמי כולן מהני אף חזקה קלישתא".

ולשיטתו כל מה שסברו הראב"ד והראשונים ההולכים בשיטתו שאין אכילת פירות חשובה חזקה זה רק במקום שאין נתינת מעות. אך במקום שבו הקונה שילם כסף אף במקום שלא קנה לפי שלא כתב שטר אכילת הפירות כן חשובה מעשה חזקה שבכך שהחפץ בה לרשותו סומכת דעתו לקנות. וא"כ נראה שלשיטת השער משפט גם לדעת הרמ"א יועיל מעשה של הנחת חפץ על מושב כחזקה במקום בו כבר שילמו כסף עבור המקום.¹⁰ וכמו כן מה שהעלנו לחלק שהואיל ולא משכירים המקומות להנחת חפצים לא מועיל כמעשה חזקה גמור אפשר שע"פ סברת השער משפט הנחת הכלי תצטרף לתשלום עבור המקום ובזה קונה השכירות לכו"ע.

ה. שכירות או זכות נסיעה

יש אחרונים שרוצים לבאר שאין לנסיעה באוטובוס דין שכירות אלא רק זכות לנסוע באוטובוס.

והסברא לדון כך היא שאין הנהג שכיר של הנוסע באוטובוס שכן היה עושה הנסיעה בכל מקרה גם ללא הצטרפות הנוסעים. והנהג רק מאפשר לאדם הרוצה לעלות לאוטובוס להצטרף לנסיעה וכמובן מכך שאין הנהג מקבל שכרו מהנוסעים אלא הוא שכיר של חברת הנסיעות ומקבל את שכרו מהם ללא קשר למספר הנוסעים.

¹⁰ ואע"פ שיש לחלק ולומר שרק במקום שכבר עשה קנין גמור בשדה אלא שהדרך לכתוב גם שטר בזה חידש השער המשפט שתועיל חזקה גרועה. אך במקום שלא קנה כלל המקום יתכן שנצריך מעשה חזקה גמורה. אך בתוך דברי השער משפט מבואר שבכך שרצה להביא ראייה מדין המוכר עשר שדות שמחזיק בשדה אחת ומחשיב זאת כחזקה "קלישתא" בשדות האחרות. ומבאר שקונה לפי שכבר שילם הכל. ומבואר שלומד ממעשה חזקה רגיל שמועיל מדין סדנא דארעא חד הוא כמבואר בקידושין לחזקה של אכילת פירות. וא"כ כמו שחזקת "סדנא דארעא חד הוא" מהני גם לקנין שכירות כך גם חזקה של אכילת פירות תועיל כמעשה חזקה.

ולפיכך כל צורת הקנין בדבר זה אינם ע"פ דרכי הקנין של שכירות רגילה אלא בתשלום דמי הנסיעה זוכה הנוסע ב"זכות לשבת באוטובוס". בעקבות הגדרה זו רצו לפטור בעיה שנתעוררה בכך שאדם הנוסע באוטובוס בערב פסח ואינו יודע אם הנהג בדק בלילה בדיקת חמץ יצטרך לבדוק שוב את מקומו ומקומות ילדיו ואולי אף את תא המטען. וכדינו של השוכר בית בי"ד ניסן שאם לא נבדק צריך לבדוק. אך אם נגדיר שאין קנין שכירות במקום הנסיעה אלא רק זכות שימוש נראה שאין בזה חיוב בדיקת חמץ על הנוסעים.

אך מצינו בתרומת הדשן תשו' שיח דן אם יש הונאה באדם השוכר עגלון וסוסו להובלת משא. ופוסק שם שאף שאין לפועל דין הונאה יש הונאה בשכירות הסוס ולכן בחלק ההונאה ששילם בעד הסוס והעגלה יש לו טענת הונאה. וכך פסק הרמ"א רכז, לג.

ולכך מסתבר לענ"ד שאף אם הנהג אינו שכיר של הנוסעים ואינו חשוב כפועל שלהם בכל זאת יש לנוסע קנין שכירות באוטובוס עצמו ובמקום הישיבה בזמן נסיעתו שהרי התשלום כולל גם תשלום עבור הרכב וגם עבור פעולת הנהג. וע"כ יש לדון מהי פעולת הקנין שבה קונה הנוסע את מקומו.

וראיה לדבר זה נראה שיש להביא דברי המהרש"ם ח"ד סי' קמו שנשאל לגבי חיוב הדלקת נרות חנוכה למי שנוסע ברכבת וכתב: "האם מותר להדליק נ"ח על הבאת/הרכבת/ לא מצאתי הדבר מבואר אבל הלא מי ששילם בעד כל הלילה הוי כשכר לו בית דירה לאכול ולישן שם וחייב בנ"ח".

ומדבריו עולה שאף שהרכבת נוסעת בכל אופן אין הדבר מוגדר כנתינת רשות להצטרף לנסיעה אלא בכך שמשלם לנסיעת הלילה חשוב הנוסע כשוכר המקום¹¹ ולכך מתחייב להדליק שם נרות חנוכה וזהו

¹¹ ויש לעיין באדם הקונה כרטיסיה וזוכה בזכות לנסוע בעתיד האם חשוב כבר כשוכר את המקום שיברר לנסיעתו וכדין בית בבתי וכנ"ל או שחשוב כמלוה לחברת הנסיעות ומקבל שיעבוד של "לא יהיה לך פירעון אלא מזו" לגבות חובו בנסיעתו. ולכאורה יש לטעון שאין אפשרות לחברת האוטובוס להשכיר האוטובוס מראש שכן בזמן שאדם קונה הכרטיסיה האוטובוס מושכר לאנשים אחרים. ובנתיבות סי' ריא ה הביא פסק הש"ך שיב, ג שיכול המשכיר להשכיר ביתו לאדם אף שבזמן הקנין הבית מושכר לשוכר אחר. ומבאר שם שכל זה רק אם המשכיר מיחד הבית שמשכיר. אך אם לא מיחד איזה חפץ משכיר לא יועיל הקנין הואיל והבית מושכר כבר לאדם אחר וחשוב דבר שאינו ברשותו (ועיי"ש במקור דבריו מדברי ר"ת בכתובות צא, ב דין שדה זו שאירש מאבא מכור לך). אך יש אפשרות שבכך שהכרטיסיה מיוחדת לקו נסיעה מסויים חשוב כאומר "שדה זו" ובה בידו להשכירו אף שמושכר לאחרים וצ"ע.

ביתו.¹²

וא"כ נראה שכדין הרכבת כך דין האוטובוס או מקום ישיבה באולם ופשוט.

ו. שכירות מקום הנסיעה באוטובוס

ע"פ הגדר הנ"ל לגבי מקום-נסיעה באוטובוס יש לעיין האם דרך הקנין בו שוה לצורת קנין במקום באולם (שהמושב מחובר לקרקע). שכן מטלטלים נקנים במשיכה או בהגבהה ולא בקנין חזקה. וא"כ התשלום לאוטובוס אינו קונה את המקום אלא רק הזות האוטובוס תועיל כקנין משיכה.

במבי"ט סי' קמה פוסק שכאשר הקונה אומר למוכר שימשוך החפץ הנקנה ויוציאו מרשותו או שאומר לבעל השדה עשה חזקה בשבילי בשדך חשוב הדבר כפעולת קנין בשביל הקונה. ולמד דין זה מכל קנין שאפשר לעשותו ע"י שליח כמבואר בב"מ ט,ב ונפסק בשו"ע סי' ר,יב. וא"כ במקרה בו אדם שוכר נהג הסעות או מונית כאשר מתחיל הנהג להזיז הרכב בשביל הקונה חשוב כמעשה קנין לשכירות הרכב.

אך בשער משפט (ר,ד, הו"ד בפתי"ש ר,ח) מביא דברי הגמ' בב"מ צט שבמקום בו אומר השומר "הכישה במקל והיא תבוא" התחייב בשמירת הבהמה. ובשטמ"ק שם בשם הריטב"א מבאר שאין מעשה הבעלים יכול להחשב כמשיכה בשביל הקונה אלא מעמיד שם שנכנסת הבהמה לדי' אמות של השומר. ומסקנתו שם שבמקום בו הבעלים עושה את מעשה הקנין ישנה מחלוקת ראשונים אם מועיל¹³ ורק כאשר שלוחו או עבדו של הבעלים מושך בשביל הקונה זוכה הקונה. וא"כ כאשר הבעלים הוא הנהג ישנה מח' אם בכך שמתחיל בנסיעתו נחשב כמעשה קנין של הנוסעים. אך במציאות שהנהג הוא רק שכיר של חברת ההסעות נראה שיכול לכו"ע לעשות קנין משיכה בהזותו את האוטובוס בשביל הנוסעים.

אך למעשה נראה שאין הנסיעה יכולה להחשב כקנין משיכה עבור הנוסעים שכן לפי המבואר לעיל (בציור הרגיל של הנוסע בקו-אוטובוס) אין הנהג שכיר של העולה המשלם לו אלא נוסע בדרכו בכל אופן. וא"כ אין מעשהו להזות האוטובוס נעשה בשליחות הנוסעים ולכך לא נחשב כמעשה קנין עבורם.

¹² ואף הצי"א ח"טו סימן כט שחלק להצריך להדליק גם ללא בית מבין בדברי המרש"ם שהמקום ברכבת הריהו כביתו ולא חולק בדבר.

¹³ והמהרש"ם ח"ה יח פסק שלא קימ"ל כמבי"ט ולהלכה לא מועיל מעשה של הבעלים להחשב כמעשה קנין עי"ש.

ז. שכירות מטלטלים בכסף

בר"ן ב"מ מט,ב שכתב "יש אומרים דשכירת מטלטלין נקנה בכסף דליכא למיחש שמא יאמרו הבעלים נשרפו המטלטלין כיון שהגוף של בעליה, אי מיתנס טרח ומציל". ומבואר שאף שאין מעות קונות במטלטלים משום החשש שיאמר המוכר נשרפו חיטך וכו' שכירות של מטלטלים נקנית במעות לבד שכן ודאי יציל המשכיר את החפץ משריפה. וכך פסק להלכה השו"ע בסי' קצח, ו. וא"כ נראה שע"י התשלום עבור מקום הנסיעה כבר נעשה קנין לשכירות המקום. ואע"פ שישנה אפשרות שאין מקום פנוי באוטובוס וא"כ אין התשלום מועיל לבדו כמעשה קנין לשכירות מקום מסוים (ואין בזה קנין במקום אלא רק אפשרות לבחור מקום וכדלעיל). נראה לומר שאם משלם עבור מקום ואח"כ מברר על איזה מקום שילם זכה בשכירות ע"י נתינת המעות.¹⁴

ובזה יש לדחות העצה שכתבו לעולה לאוטובוס בער"פ ואינו רוצה לבדוק בדיקת חמץ שישב במקום ולא יתכוון לזכות בו. ואז אינו קונה במעשה חזקה ולא יחשב כשוכר המקום. אך לדברינו אם קונה המקום בתשלום כאשר יושב במקומו כבר נתחייב בבדיקה כדין שוכר וכנ"ל.

ומצאנו בהגהות רע"א על השו"ע (שם) מביא דברי הנמו"י בב"מ נו שחולק על פסקו של השו"ע וכתב:

ושכירות מטלטלין נמי הויא כמכירה וכי היכי דאין נקנין אלא במשיכה כך אין שכירותן נקנה אלא במשיכה ואף על גב דמדאורייתא נקנין בכסף אלא משום גזירה שמא יאמרו נשרפו חטיך בעליה מה שאין כן בשכירות דכיון שגוף הכלי ששכרו ממנו הוא בידיו טרח ומציל מכל מקום כיון דשכירות כמכירה אין לחלק וכן כתב הרשב"א ז"ל והסכימו עמו האחרונים ז"ל.

ומבואר מדברי הנמו"י שאף שלא שייך הטעם שיאמר לו נשרפו חיטך בעליה מכיון שגוף החפץ שלו בכ"ז דין שכירות כדין מכירה ואין קנין כסף קונה. וא"כ נראה שהדין הוא מח' ראשונים ואפשר שבדין דרבנן כבדיקת חמץ יהיה אפשר לסמוך על דעת הנימוק"י.

¹⁴ ובה נראה בפשטות שלא יועיל כוונה שלא לקנות שכן הוי דברים שבלב ואינם דברים שכן עושה קנין ע"י המעות.

אך לפי דברי השער משפט שהובאו לעיל יש אפשרות לטעון שגם במטלטלים יועיל מעשה חזקה כדי לסיים את קנין הכסף וכמו שביאר בדעת הראב"ד לגבי אכילת פירות שאינה מעשה חזקה שקונה קרקעות אך מועיל לסיים קנין שהחל בתשלום כסף.

ח. תפיסת מקום ע"י אחר

בגמ' בב"מ י,א נאמר "רב נחמן ורב חסדא דאמרי תרוייהו: המגביה מציאה לחבירו - לא קנה חבירו. מאי טעמא - הוי תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרי, והתופס לבעל חוב במקום שחב לאחרי - לא קנה". אך מסקנת הסוגיא שם בשם רב נחמן שבמציאה יכול אדם לזכות עבור אחר דמיגו דזכי לנפשיה זכי נמי לאחריני.

רש"י מבאר שם (ד"ה לא קנה) ביאר שמשום שלא עשאו הזוכה שליח לזכות לו אז לא יכול לתפוס במקום שחב לאחרי. ומדויק מדבריו שאם הזוכה עושה שליח לתפוס לו ממון מבע"ח זוכה המשלח ואין בזה בעיה של התופס לבע"ח.¹⁵

אך תוס' במקום ד"ה "תופס" חולקים ומביאים ראיה מהגמ' בכתובות פד,ב שגם אם נעשה שליחו לזכות לא יכול לתפוס במקום שחב לאחרי. וכשיטת הרא"ש פסקו הרא"ש והר"ן ורי"ו.

ובשו"ע חו"מ קה,א נפסק להלכה שלא יכול אדם לתפוס לחברו אפילו במקרה שעשאו שליח. ובסעיף ב מבואר שאם יכול השליח לזכות לעצמו יכול לתפוס אף לחברו "דמיגו דזכי לנפשיה זכי לאחריני". ונחלקו האחרונים האם יכול התופס לזכות יותר משיעור חובו שלו. דעת הסמ"ע (קה,ג) וכך פסקו הבי"ח התומים ונתה"מ (שם) שאין השליח יכול לזכות יותר משיעור חובו שכן בזה אין מיגו דזכי וכו'. אך שיטת הש"ך שם כפי המבואר בדברי הבי"ש שיש יכולת לשליח לזכות גם ביותר מחובו שכן כל מה שזוכה שייך במיגו דזכי לנפשיה וכ"פ הקצוה"ח.

וראיתי שהגר"י זילברשטיין בחישוקי חמד בב"מ י פסק שאדם המבקש מחברו לתפוס עבורו מקום באוטובוס אם חברו עוד לא שילם אז חשוב תופס לבע"ח במקום שחב לאחרי ולא קנה. ומביא שם דברי הפני"י בכתובות פד שהטעם שלא קנה לפי שאין שליח לדבר עבירה וזו עבירה לתפוס לחברו. וא"כ יש

¹⁵ ובש"ך קה,ג לומד שגם דעת ריטב"א כרש"י ומביא מתשובת מהר"א ששון שאפשר לטעון קים לי כרש"י והריטב"א אך הש"ך שם חולק ומעמיד דברי רש"י בעשאו פועל עיי"ש.

איסור לתפוס מקום עבור אחר. אך אם חברו שילם וגם הוא שילם אז הדין תלוי במחלוקת האחרונים הנ"ל אם יכול לתפוס גם יותר מכדי חובו.

ולדבריו יש להוסיף שהשליח צריך לתפוס המקום לפני שיושב בעצמו שכן אם כבר תפס לעצמו מקום לא יוכל לתפוס עבור חברו שכן כבר לא שייך מיגו דזכי לנפשיה וכמבואר בב"י שם.

אך לכאורה לפי האמור לעיל כל זמן שהאדם שילם על מקומו אפשר שזכה כבר במקום¹⁶ אלא שיכול לברר באיזה מקום זכה וזוה לא מובן למה חשוב תופס לבעל חוב שכן עושהו שליח לברר לו מה שקנה וזה כמו העושה שליח לקנות עבורו.¹⁷

ט. צורת קנין ע"י שליח

ולפי המבואר לעיל שהשליח לתפוס מקום הוא כשליח לקנות יש לעיין באיזה אופן יכול להתזיק במקום. שכן אם יעשה קנין חזקה ע"י שישב במקום עבור חברו יתכן שאין בזה קנין חזקה. ומצאתי שכתב כך בחדושי הגרש"ש ב"ב סימן לט (מא בהוצאה החדשה) אחר שהביא מה שכתבו הטי"ז והנתיבות ששייבה במקום נחשבת כמעשה חזקה הואיל ונהנה בגופו. וביאר שלא שייך לעשות קנין חזקה זה ע"י שליח. שכן מי שנהנה למעשה זהו השליח ולא הקונה עצמו וזוה כבר לא חשוב כלל כמעשה חזקה.¹⁸ ומבאר הסברא בזה שכך הדין גם בקנין עבד שאם מהנה את האדון בגופו אז חשוב השימוש כמעשה קנין אך

¹⁶ ועיין בקצוה"ח רלהו, במה שביאר בדברי הרמב"ם שקנין כסף שנגמר בקנין חזקה זוכה למפרע במה שנתן המעות.

¹⁷ ואין להשוות דין זה לשיטת אב"י "דלמפרע הוא גובה" וא"כ כשגבה עבור חברו נקנה לו למפרע ובכ"ז התופס לבע"ח במקום שחב לאחרים לא קנה. שכן תוס' בב"ק לג. ד"ה "איכא" ביאר שהלמפרע הוא רק אם נגבה לבסוף אך קודם יש אפשרות שיחזיר לו כסף וכלל לא יגבה. וזוה חשוב תופס לבע"ח. אך בניד"ד כבר זכה במקום ורק מברר קנינו וא"כ הריחו כשליח לקנות.

¹⁸ וז"ל שם: "ויעוד נלעני"ד להעיר בזה דע"כ צריך לומר ראין הטעם משום דנהנה הגוף דהנה יש לחקור כל היכא דהקנין הוא משום דנהנה הגוף אי מהני בזה שליחות וכגון במציע מצעות בנכסי הגר דהוי משום דנהנה הגוף אי מהני שליחות דהנה זה ברור דבחזקה שנקנה עבד וכגון במגביה הוא לרבו דהוי קנין מטעם שהעבד משמש לרבו בגופו הנה אם ישלח הרב שליח שהעבד ישמש אותו ודאי דלא מהני לשטת הסוברים דע"כ לא מהני שימוש העבד לרבו אלא רק במלאכות שמשמש את גופו כגון סכו גרדו והגביהו אבל אם עשה איזה מעשה אחר עבור רבו לא מהני ולפי זה גם בזה שעושה העבד מעשה על פי ציוויו של הרב לשמש אדם אחר ודאי דלא מהני דודאי דאי אפשר לומר ככגון זה דכיון דשלוחו של אדם כמותו יהיה זה נחשב מה שמשמש את השליח כאילו שימש את הרב".

אם יאמר לעבד לשמש אדם אחר לא יועיל מה שהאחר נהנה כמעשה קנין בעבד.

ולפי זה כלל לא יועיל שיבקש מחברו לתפוס לו מקום בכך שישב חברו באותו מקום שכן אין זה מעשה חזקה כלל. ונראה שה"ה¹⁹ אם יניח החבר חפץ ששיך לו במקום כדי לזכות בשימוש עבור חברו יתכן שלא יועיל זה כמעשה חזקה מכיון שאין אלו הכלים של הקונה לא חשוב השימוש כמעשה חזקה וכנ"ל.

וא"כ לתפיסת מקום יצטרך השליח להניח חפץ של המשלח ע"מ לתפוס לו את המקום ובוזה צ"ע אם חשוב תופס לבע"ח כלל, שכן הקנין לא נעשה ע"י השליח אלא ע"י שימוש המשלח. ודומה הדבר למלוה שיאמר לחברו לזרוק מטלטלי הלוה לתוך חצרו שאף שהתופס לבע"ח לא קנה נראה שיזכה במטלטלים מדין חצר. ותל"ת מצאתי שכבר כתב בזה ר' משה אריה גראדזענסקי במכתב לאחיו הגר' חיים עוזר²⁰ שאם מכניס חפץ לרשות הזוכה לא חשוב כתופס לבע"ח במקום שחב לאחרים. ומבאר בזה מה שהקשה שם איך מבואר בגיטין ל,ב שגם במעשר עני מזכה ע"י אחר ולא חשוב תופס לבע"ח. ומתוך שיכול לזכות ע"י עצמו המעש"ע לעני מסוים בכך שיקנה לו מקום בחצרו וממילא יזכה העני במעשר שיהיה בתוך חצרו. ובדרך זו לא עובר אף על הלאו של "לא תלקט לעני" משום שהעני בעצמו זוכה לעצמו ולא שהבעה"ב זוכה עבורו.

עוד מתוך שם קושית הרע"א על דברי הר"ן בנדרים לד במה שאמר רבא שם שהיתה לפניו כיכר של הפקר והקדישה הרי היא הקדש. וביאר הר"ן שם הטעם בדבר לפי שהוא כמגביה מציאה לחברו שזכה חברו. והקשה רע"א (גליון הש"ס ב"מ ח,א) הרי רבא בב"מ ח,א סובר שגם במציאה חשוב תופס לבע"ח (וכמבואר בתוס' ב"מ י,א ד"ה איתיביה) וא"כ אין לו את הטעם של מיגו דזכי לנפשיה ומדוע יכול לזכות בד' אמותיו עבור הקדש?²¹ אך לפי האמור מיושב שאם מכניס החפץ לרשות הקדש לא חשוב כתופס לבע"ח שכן הבע"ח קונה בחצרו. וכך גם בד' אמותיו שזוכה להקדש ההקדש זוכה לעצמו ובוזה לא שייך דין התופס לבע"ח.

¹⁹ וכ"כ הגידולי שמואל ב"ב פה,א.

²⁰ אחיעזר החדש בסוף הספר סי' צו.

²¹ ועי' או"ש ביכורים יב,יא מה שתרץ בקושיא זו.

י. סיכום

במאמר זה דנו בדרכי הקנין בהם ניתן לזכות במקום ישיבה בין בקרקע ובין במטלטלים.

בראשית הדברים בארנו שזכות הישיבה במקום היא בפשטות כשכירות רגילה ולכן דרכי קנייתה יהיו כדרכי קניית השכירות.

בארנו שלדעת השו"ע נראה שבעצם הישיבה או בהנחת חפץ במקום מסוים חשוב הדבר כמעשה קנין. אך לדעת הרמ"א אין אכילת פירות חשובה מעשה חזקה ובהנחת חפץ במקום לא חשוב לקנין חזקה.

אך בצירוף קנין כסף שנעשה בתשלום עבור המקום גם לדעת הרמ"א חשוב השימוש כקנין לשכירות בין מצד הדין ששכירות נקנית בכסף ובין מצד חידושו של השער משפט שחזקה שמצטרפת לקנין כסף מועילה אף בדרך אכילת פירות.

לאחר שנתבארה צורת הקנין ע"י הקונה דנו בשאלה האם ניתן לתפוס מקום ע"י אחר לאחר שכבר נתבצע התשלום עבור המקום. עוד דנו האחרונים לאסור תפיסת מקום ע"י שליח מדין התופס לבע"ח במקום שחב לאחרים.

אך למעשה הדבר צ"ע ע"פ חידושו של הגרש"ש שבקנין חזקה שמועיל מצד הנאת הקונה לא שייך לעשותו ע"י שליח שכן צריך את הנאת הקונה. וא"כ תפיסה ע"י שליח לכאורה לא אפשרית מלבד הנחת כליו של הקונה ובזה נתבאר שכלל אין בעיה של התופס לבע"ח.